

kuivahkon vaikutuksen. Jotkut niistä ovat selvästi liian rationaalisia, paikoin jopa järkeilevän kömpelöitä. Hänen lyyristäkin runoista puuttuu sitä sielullista lämpöä, joka on niin välttämätöntä lyyrikolle.

Toivo Flink kirjoittaa runojaan perinteiseen muotoon ja mittaan. Hän suosii erityisesti nelijalkaista jambia, jota ensimmäisinä alkoivat käyttää Karjalan runoudessa Nikolai Laine ja Taisto Summanen. Tässä sopinee mainita, että Flink pitää Summasta opettajanaan. Luulen että valinta on mitä parhain: onhan Summanen

erinomainen runoilija ja kirjallisuuden tuntija.

Flink on kirjoittanut muutaman runon inkerinmurteella, ts. omalla kotikielellään. Ehkä juuri tämän ansiosta ne ovatkin niin tunnepitoisia ja lämminhenkisiä. Paras on mielestäni kuululle inkeriläiselle runonlajalle Larin Paraskelle omistettu runo.

Kaikista huomautuksista huolimatta Toivo Flinkillä on hyviä runollisia edellytyksiä, mutta hänen pitää rohkeammin kokeilla löytääkseen oman lyyrillisen minänsä.

Eino Karhu

Toivo Pekkanen

Toivo Pekkasen tuotantoon on liittynyt hänen ensimmäisten kirjojensa aiheuttamista reaktioista alkaen ja aina tähän päivään asti muuan kirjallisuuskriittinen paradoksi. Porvarillis-liberaalin ja jopa konservatiivisen suunnan kriitikot nimitivät häntä »työläiskirjailijaksi» (osittain juuri heidän suosiollisella vaikutuksellaan hänet elämänsä iltapuolella nimitettiin akateemikoksi), kun taas vasemmistolainen ja marxilainen kritiikki missään nimessä kieltämättä hänen painavia ansioitaan yhteiskuntarealistina ja työläisympäristön kuvaajana on kuitenkin suhtautunut määritelmään »työläiskirjailijasta» hänen kohdallaan olennaisin varauksin.

Syy on ennen kaikkea maailmankatsomuksellinen. Pekkanen oli lähtöisin työläisperheestä ja omisti tuotantonsa pääasiassa työläisteemalle, mutta maailmankatsomukseltaan hän pysyi liberaalis-pasifistisen humanismin kannalla siitä johtuvien aatteellis-eettisine seurauksineen. Pekkaselle ovat erittäin luonteenomaisia

»väliyytit», jotka horjuvat ja empivät, suhtautuvat kriittisesti niin oikeisto- kuin vasemmistoradikaaleihinkin yhteiskunnallisiin liikkeisiin ja etsivät mieluummin totuutta korostetun yksilöllistä tietä. Samalla Pekkasen kirjoista kuvastuivat ajan yhteiskunnalliset konfliktit ja 1920—30-luvun ihmisten yhteiskuntapsykologia.

Toivo Pekkanen (1902—57) syntyi kotkalaisessa työläisperheessä, ja Kotkaan liittyy myös hänen tuotantonsa monin säikein. Silloisesta pienestä mutta nopeasti kehittyvästä teollisuus- ja satamakaupungista muodostui Pekkaselle teollisen ja kapitalistisen Suomen vertauskuva. Merkittävistä suomalaisista prosaisteista häntä pidetään ensimmäisenä, joka kuvasi laajasti suomalaista »grynderiyyttä», »teollisen yhteiskunnan» syntyä yhteiskuntahistoriallisena poikkileikkauksena.

Siirtymäkaudelle ominaiset kehityskulut kuvastuivat Pekkasen vanhempien elämäntarinasta. Monien kotkalaisten tavoin he olivat muuttaneet kaupunkiin maalta — maattomista palkkarengesteistä ja piioista tuli ensimmäisen polven teollisuustyöläisiä. Tulevan kirjailijan lapsuutta synkisti äärimmäinen taloudellinen ahdinko. Vuonna 1911 hänen isänsä, joka

oli ammatiltaan kivityömies, sairastui vakavasti ja menetti työkykynsä. Menetettyään näin elättäjänsä perhe joutui kokemaan suoranaista kurjuutta — ei ollut ruokaa eikä aina asuntoakaan. Kaiken tämän Pekkanen kuvasi vaikuttavasti yhdessä viimeisistä teoksistaan — omaelämäkerrallisessa romaanissa **Lapsuuteni** (1953).

Omaelämäkerrassaan Pekkanen vuonna 1947 tähdensi erityisesti sosiaalisten tekijöiden osuutta maailmankuvansa muodostumiseen. Kotkassa yhteiskunnalliset ristiriidat ilmenivät jyrkkinä, ja ihmiset olivat sen vuoksi valveutuneita poliittisesti ja sosiaalisesti. Osin katkerana ja osin kiitollisena Pekkanen kirjoitti, että köyhälle lapsuudelle hän oli velkaa yhtäältä heikosta terveydestään ja toisaalta siitä, että hän jo varhain oppi tarkastelemaan elämänilmiöitä sosiaaliselta näkökannalta. Sosiaalinen katso- mustapa imeytyi jo lapsuudessa hänen vereensä (VII, 12).¹

Käytyään kansakoulun Pekkanen 14-vuotiaana meni töihin ja hankki vähitellen sepän ammatin. Nuoruusvuosinaan hän näki vuosien 1917—18 vallankumousta- pahtumat ja miten työläiset pitivät koukkuksiaan, liittyivät punakaartiin. Myöhemmin Pekkanen kirjoitti, että aktivis- tien rinnalla työläisten keskuudessa oli myös empiviä, ja viimeksi mainittuihin kuului hän itsekkin (VI, 475). Silti ne tapahtumat, joiden silminnäkijäksi hän joutui, syöpyivät hänen muistiinsa. Romaanissa **Lapsuuteni** sanotaan omaelämäkerrallisesta nuoresta päähenkilöstä, että hän oli sitä ennen vain kirjoista luke- nut vallankumouksista, mutta »vasta nyt hän alkoi aavistella mitä se oikeas- taan merkitsi. Hän oli nähnyt kiväärin miesten olalla ja oudon kiihkon heidän silmissään» (VI, 472). Ja vaikka Pekka- nen tuli aina suhtautumaan aseelliseen taisteluun ja yhteiskunnallisiin vallanku- mouksiin skeptikon epäluulolla, hän vastoin puolivirallista valkokaartilaisversiota koki näkemänsä tapahtumat nimenomaan yhteiskunnallisena vallankumouksena ja kansalaissotana.

Pekkasen tie kirjallisuuteen (kuten myös hänen nuoremman aikalaisensa

Haanpään) kulki sitkeän itseopiskelun kautta, sitä paitsi Pekkasen lahjakkuus kypsyi hitaammin kuin Haanpään. Kun jo Haanpään ensimmäisten kirjojen osaksi tuli ansaittu menestys, niin Pekkaselle toi todellisen tunnustuksen vasta hänen viides kirjansa, romaani **Tehtaan varjossa** (1932).

Pekkanen muisteli jo varhaisina vuosi- naan paljon lukeneensa, mutta hänen lue- kemistaan ei kukaan ohjannut, kaikki tie- to oli hankittava itse. Ajan mittaan hän opetteli englannin kielen (kriitikot totea- vat tässä yhteydessä, että suomalaisen älymystön keskuudessa yleisin vieras kie- li oli tuolloin saksa, ja se seikka, että niin Pekkanen kuin Haanpääkin asettivat eng- lannin saksan edelle, merkitsi eräänlaista silloisen, usein poliittisesti värittyneen saksalaisystävällisyyden vastustusta). Kir- jailijan kutsumus alkoi Pekkasessa herällä, tosin vielä varsin epämääräisessä muo- dossa. Hän tunsu epäilyksiä ja arkuutta, tehtävän valtavuus pelotti, mutta moraa- lista tukea oli hänen muistamansa mukaan Jack Londonin **Martin Edenistä** ja Knut Hamsunin **Nälästä**, molemmat romaanit kun kuvasivat vaikeaa kirjailijankohtaloa. »Mitä enemmän ehdin lukea Venäjän, Ranskan, Englannin, Norjan ja Ruotsin kir- jallisuuden klassikkojen merkitsevimpiä teoksia, sitä avarammaksi ja syvällisem- mäksi paljastuivat ihmisajatuksen kentät ja sitä vaatimattomammaksi minun kal- taiseni lukijan täytyi tuntea itsensä. Sel- laiset teokset eivät ohjanneet minua vain kaunokirjallisuuden korkeimmille hui- puille, ne panivat samalla ajatusmaail- mani kiihkeään toimintaan ja avasivat uu- sia reittejä ihmissuvun henkisten saavu- tusten ulapoille» (VII, 23).

Pekkasta alettiin julkaista vuodesta 1923 lähtien. Hänen kertomuksiaan il- mestyi aluksi halpahintaisessa kaunokir- jallisessa viikkolehdessä nimeltä **Juttu- tupa** ja sitten Nuoren Voiman Liiton jul- kaisuissa. Sama seura kustansi hänen no- vellikokoelmansa **Rautaiset kädet** (1927), jota seurasi kvotat kokoelmat **Safama ja meri** (1929), **Kuolemattomat** (1931) ja romaani **Tientekijät** (1930). Nuoren Voiman Liiton kautta Pekkanen lähentyi Tulen- kantajia ja kävi heidän kokouksiinsa.

Ensimmäisten teostensa käsikirjoituksia hän luehti Olavi Paavolaisella, Erkki Valalla ja Lauri Viljasella, jotka kertoivat hänelle vaikutelmiaan niistä ja antoivat hyviä neuvoja. Itseoppineena kirjailijana Pekkanen tunsii itsensä Tulenkantajien joukossa (jotka olivat pikkuporvallisista älymystöpiireistä) hieman yksinäiseksi, mistä hän kirjoitti omaelämäkerrallisissa teoksissaan. Pekkasen mukaan heitä yhdisti kapina ympäristöä vastaan, vaikka tämä kapina suuntautuiakin merkittävässä määrin eri tahoille. Pekkasen mielestä Tulenkantajat olivat enemmän kiinni henkisen kulttuurin abstrakteissa ongelmissa, estetismissä ja kaikenlaisessa eksotiikassa, kun taas hänelle itselleen jo yhteiskunnallis-elämäkerrallisten asianhaarojen takia elämän suoranaiset realiteetit merkitsivät enemmän. Eräässä **Tehtaan varjossa** -romaanin käsikirjoitusmuunnelmassa on seuraava älymystön ja työläispiireistä kotoisin olevan päähenkilön (Samuel Oino on omaelämäkerrallinen hahmo) aseman vertailu: »Heidän tragediansa oli ihmisen tragedia ikuisuudessa, Samuelin tragedia alaluokkalaisen tragedia yhteiskunnassa.»²

Pekkasen ensimmäisissä kirjoissa oli vielä nuoren kirjoittajan eräänlaisen epävarmuuden leima, hän ei vielä oikein tiennyt, mihin suuntaan hänen olisi pitänyt kehittää lahjojaan. Realismin vetovoima vuorottelee varhaisissa teoksissa pinnallisen viihteellisuuden ja fabularatkaisujen fiktiivisyyden kanssa. Realistinen tendenssi ilmeni ennen kaikkea tehdastyön ja työläisten elämän kuvauksissa. Pekkanen kuvasi työtä kaunistelematta, työläisten omasta näkökulmasta. Työ oli heille elämän moraalinen ja aineellinen perusta, ainoa toimeentulon lähde. Ja samalla siinä konkreettisuudessa, jota he tekivät kyseisissä yhteiskuntaoloissa, oli hiven pakollisuutta, orjuutusta, työ ei tuottanut sen paremmin aitoa iloa kuin varallisuuttakaan. Jo Pekkasen varhaisissa kertomuksissa työläishahmot tuntevat usein itsensä yhteiskunnallisesti nöyryytetyiksi, ja siksi heille muodostuu erityisen tärkeäksi ihmisen omanarvontunnon vahvistaminen sanan laajimmassa merkityksessä. Tämä ongelma kulkee kautta

koko Pekkasen tuotannon, siinä kuvastui omalla tavallaan tuon Suomen työväenliikkeen historian varsin vaikean vaiheen erikoisuus. Vuoden 1918 vallankumouksen jouduttua tappiolle työväenliike hajotettiin, hengissä säilyneet punakaartilaiset ja aktiiviset työläiset joutuivat poliittisen terrorin kohteiksi, heitä pidettiin isänmaan vihollisina ja heitä riistettiin kansalaisyhteiskunta. Luokkakoston sokaisemat äärioikeistolaiset poliitikot ja ideologit tuomitsivat yleensäkin työläiset määrättömäksi ajaksi parialuokkaan, toisen luokan kansalaisiksi. Seikkaperäisemmin työläisten itsetunnon vahvistumista sellaisena kuin Pekkanen sen ymmärsi käsitellä romaanin **Tehtaan varjossa** yhteydessä, sillä siinä tällä teemalla on keskeinen paikka. Mutta jo eräissä varhaisissa kertomuksissa kaikuu moraalinen vastalause työläisten nöyryytyn aseman johdosta. Esimerkiksi kertomuksessa **Kuolematomat** samannimisestä kokoelmasta kerrotaan leskeksi jääneen työläisvaimon ja kolmen alaikäisen pienokaisen äidin raskaasta osasta. Hänen asemansa on epätoivoinen eikä valoa tunnu pilkottavan mistään, hän on tuomittu vuosikausien ylivoimaiseen raadantaan elättääkseen lapsensa. Siitä huolimatta kertomuksen loppu kaikuu kuin haasteena. Kaikes-ta huolimatta nämä syrjityt ihmiset eläisivät, sanoo kirjailija. »Kuninkaat ja keisarit saattavat sortua, valtakunnat saattavat tuhoutua, mutta he elävät. He ovat luova vietti, ikuinen, kuolematon.» (1, 158).

Pekkasen ensimmäinen romaani **Tien-tekijät** on kirjoitettu viihteelliseen, abstraktiseen seikkailukertomuksen tyyliin. Siinä kerrotaan teollisuusgryndereiden toiminnasta Pohjois-Suomessa, Lapissa. Tapahtumapaikka oli valittu tarkoituksella, sillä Lapin erämaan eksotiikka kiehtoi Tulenkantajia, jotka myös ylistivät koneromantiikkaa, nykyaikaisen industrialismin etenemistä. Romaanissaan Pekkanen pyrki yhdistämään vastakohtina molemmat, joskin ilman vakuuttavaa taiteellista tulosta; tilanteet ja henkilöt jäivät vielä liian kaavamaisiksi, totuudenmukais-ta yleiskuvaa ei syntynyt.

Pekkasen lahjakkuuden uudet mahdol-

lisuudet paljastuivat romaanissa **Tehtaan varjossa**. Juuri tällä teoksellaan hän on varmimmin jäänyt lukijain muistiin.

Tässä romaanissa on paljon sellaista, mikä liittyi 1920-luvun yhteiskunnalliseen ilmapiiriin, jolloin työväenliike lamaan-tui, jakaantui eri suunniksi ja puolueiksi, joista täysin lailliseksi pääsi vain oikeistojohtoinen (»tannerilainen») rappeutunut sosialidemokraattinen puolue. Ajallisesti romaanin kerronta alkaa kesästä 1918 eli hetkestä, jolloin työläisvallankumous oli jo tukahdutettu. Tämä aivan tarkoituksellisesti valittu lähtökohta määrää kerronnan jatkoon yleissävyn. Vallankumousta ei Pekkasen romaanissa kuvata nousuvaiheessaan sen synnyttämine suurine yhteiskunnallisine toiveineen tai edes traagisine finaaleineen, johon joka tapauksessa liittyi jaloa sankaruutta ja vallankumouksellista uhrimieltä, vaan jo seuraavassa katkerien nöyryytysten ja epäilyttävän yhteiskunnallisen »vakiinnuttamisen», pakollisen »luokkasovinnon» ja »haavojen parantelun» vaiheessa. Tässä mielessä on hyödyllistä verrata romaania **Tehtaan varjossa** Sillanpään **Hurskaaseen kurjuuteen**. Vaikkei Sillanpäänkään romaanissa ole jaloa sankaruutta tai oikean vallankumoustoiminnan kuvauksia, niin on siinä kuitenkin tunnetta tapahtumien tavattomuudesta ja merkittävydestä, paatosta ja moraalista voimaa. Pekkasen romaanissa niitä on jo vähemmän, vallalla on hämmennys, suuntaviivat on kadotettu, niin menneisyyteen kuin nykyhetkeenkin suhtaudutaan yhä epäilevämmiin.

Romaanin prologin ensimmäisissä lauseissa tilanne on hahmoteltu seuraavasti: »Kesä 1918. Kaikkiialla kaupungissa oli suru ja nälkä. Köyhien ihmisten ainoana huvina oli käydä asemalla junantuloaikana, sillä heidän isänsä ja veljensä, vieläpä sisarensakin oli teljetty vankileirihin kapinoitsijoina ja isänmaanpettureina, ja kotiinjääneet odottivat nyt pelästyneinä ja hiljaisina heitä sieltä.» (II, 147). Ihmiset menehtyivät edelleenkin leireissä nälkään ja tauteihin, mutta ilman tutkimuksia ja tuomioita suoritetujen teloitusten aalto oli jo takanapäin, voittajat olivat nyt valmiit »armahtamaan», sillä

teollisuuspohatat tarvitsivat kipeästi työvoimaa. Tehdas, josta romaanissa kerrotaan, oli ollut kapinan aikana pysähdyksissä, nyt oli työt aloitettava uudelleen. Romaanissa siitä kerrotaan näin: »Insinöörit, jotka juuri äsken olivat olleet sotimassa omia työmiehiään vastaan, hommasivat näitä vihollisiaan nyt pois vankileireistä, sillä työt piti saada kunnollisesti käyntiin ja he tarvitsivat ammattimiehiä.» (II, 158). Vankileiriltä palaa kotiin myös Mikko Oino, entinen punakaartilainen ja työmies, Samuelin isä. Mutta isän terveyden on vankeusaika murtanut lopullisesti, hän kuolee pian, ja tehtaalle lähtee vielä alaikäinen poika.

Jo tässä romaanin lähtötilanteessa ilmenee ajatus työläispolven vaihtumisesta ja samalla työväenliikkeen siirtymisestä uuteen vaiheeseen. Nämä seikat Pekkanen sitoo toisiinsa ja sillä on aivan erityinen merkitys.

Romaanin päähenkilö Samuel Oino on kuvattu vaikutuksille alttiiksi ja tiedonhaluiseksi luonteeksi, jossa henkiset harastukset alkavat herätä. Kuten Pekkasen tuotannossa voi usein havaita, henkinen on tässäkin vastakohtana aineelliselle, ja tämäkin kontrasti sisältyy jo romaanin lähtötilanteeseen. Aineellisessa ja sosiaalisessa suhteessa Oinon perhe putoaa isän kuoleman jälkeen porrasta alemmaksi, mutta juuri tällä alemmalla portaalla alkaa Samuel-pojan henkinen kehitys. Kirjailija pohdiskelee tämän johdosta köyhyyden ja sosiaalisen käyttäytymisen eri asteita saman luokan puitteissa; sitä miten Oinon perhe on pudonnut »köyhälistöperheestä kurjalistoperheeksi, paikastaan tietoisesti taistelevasta perheestä yhteiskunnan armoilla eläväksi perheeksi, ja heidän suhteensa ympäröiviin asioihin oli täysin muuttunut. Heillä oli nyt asioita köyhäinhuoltohallitukseen sen sijaan että he ennen olivat vaatineet korkeampia palkkoja ja muita oikeuksia yhteiskunnalta. Nyt he eivät vaatineet mitään, vaan anoivat, mikä on aivan eri juttu.» (II, 176).

Oinon perheen tuffavapiirikin muuttuu vähitellen, ja nuori Samuel saa ystäviä samanlaisista köyhistä ja orvoista perheistä — Emilin ja Fransin. Heitä yh-

distävät kuitenkin henkiset harrastukset, kirjojen maailma, tiheät tapaamiset ja keskustelut, toisin sanoen jokin sellainen, mikä on tarkoitettu vastapainoksi sekä köyhyydelle että orpoudelle ja yhteiskunnalliselle osattomuudelle.

Tuntiessaan vetoa kulttuuriin ja älylliseen elämään nämä työläisnuoret Pekkasen kuvaamina poikkeavat ratkaisevasti useiden aikaisempien suomalaisten romaanien henkilöistä, esimerkiksi aiemmin mainitun Sillanpään **Hurskaan kurjuuden**. Sillanpään Juha Toivola on onneton marttyyri, valkokaartilaisten koston syytön uhri, mutta henkisesti hän on aivan kehittymätön ja vaistoiltaan alkeellinen tyyppi, mitä Samuel Oinosta ei missään nimessä voi sanoa.

Työläisten pyrkimys henkiseen kasvuun ja äyllistymiseen esiintyy Pekkasella vakavana ja varsin ristiriitaisena sosiaalipsykologisena ongelmana, jossa piilee sekä löytöjä että menetyksiä. Tämä johtuu romaanissa osittain myös työväenliikkeen elämän vaiheen erityispiirteistä. Kuten työläispojan tuleekin Samuel liittyy tehtaalla ammattiyhdistykseen ja käy aluksi kokouksissa odottaen jotakin epätavallista, mutta hänen kiinnostuksensa jää lyhytaikaiseksi. Jo aikaisemmin kuullessaan puhuttavan, että taantumuksellisella porvaristolla on kapitalismin vallitessa vastassaan vallankumouksellinen proletariaatti, Samuel on alkanut pohtia, uskooko hän itse vallankumoukseen, sen läheiseen mahdollisuuteen ja välttämättömään tuloon. Käydessään nyt ammattiyhdistyksen kokouksissa hän vakuuttuu siitä, että siellä vallitsevassa ilmapiirissä kysymys vallankumouksesta ja sosialismista on yleensäkin lakannut olemasta ajankohtainen. Ajankohtainen ja tärkein, kysymysten kysymys se oli ollut edelliselle työläispolvelle, isille, jotka haaveilivat yhteiskunnan perusteellisesta uudelleenjärjestämisestä sosialististen ihanteiden hengessä. Mutta »sosialistisissa ammattiosastoissa ei itse asiassa ole enää jälkeäkään sosialismista, niistä on tullut porvarillisen yhteiskunnan alimman säädyn taloudellisten oikeuksien ja vaatimusten ihanteettomia tukijoita. Niissä vallitseva henki ei ollut sosialistisen ideo-

logian, vaan naiivin yksinkertaisen luokkaitsekkyyden läpituokema. Siitä hyvästä, että he taistelivat palkoista ja lyhyemmästä työpäivästä, niille kyllä voi maksaa jäsenmaksuja, koska palkat ja lyhyet työpäivätäkään eivät ole mitään halveksittavia asioita, mutta ei ollut nuorison syy, ellei se saanut niistä mitään ravintoa isoaville sieluilleen. Nuoriso kaipaa juuri ihanteita, nuoriso haluaa tehdä muutakin kuin syödä. Mitäpä he siis tekivät noissa kokouksissa, kun niillä kerran ei ollut heille mitään annettavaa, varsinkin kun maailmassa voi vielä keskustella esimerkiksi kirjallisuudesta, filosofiasta ja urheilusta.» (II, 192). Romanin seuraavalla sivulla tähän lisätään, että kun nuorisolla ei ole aatteita, muodostuu tärkeämmäksi se mikä on luonnollista ja biologista, ikään liittyy rakkaus.

Siis älylliset harrastukset ja biologia ikään kuin täyttävät sen yhteiskunnallisen tyhjiön, joka oli muodostunut silloisessa yhteiskunnassa ja silloisessa työväenliikkeessä (sen laillisella tasolla). Mutta objektiivisten syiden ja objektiivisten edellytysten rinnalla on vielä subjektiivisiakin syitä, jotka piilevät päähenkilön omassa luonteessa ja määräävät hänen kehityksensä. Erityisesti se ilmenee Samuelin suhteissa sukulaiseensa Pekka Valveeseen, niin ikään nuoreen työläiseen, jolla kuitenkin on toisenlaiset mielipiteet. Siitä miten Valve on romaanissa kuvattu, voidaan päätellä, että hän on mukana salaisessa poliittisessa toiminnassa, ihmiset sanovat häntä kommunistiksi, vallankumoukselliseksi ja agitatoriksi. Valveen kannalta työväenliikkeen päätehtävä on kapitalismin kukistaminen, ja tälle tehtävälle on alistettava kaikki muu. Valveessa on jotakin, mikä miellyttää Samuelia; hänen jaloa altruismiaan, valmiuttaan omistautua kokonaan aatteensa palvelemiseen korostetaan. Valve on vakavasti sairas, hän tietää, että hänet vangitaan pian, mutta hän jatkaa työtään. Samalla hänessä on myös fanatismiin piirteitä, jotka pelottavat Samuelia. Hänen mielestään Valve on niin aatteensa valloissa, että hän käy liian suoraviivaiseksi ja moni seikka ympärillä jää häneltä huomaamatta; köyhät, joita

hän auttaa ja joiden puolesta hän taistelee, eivät ole hänelle enää pelkästään ihmisiä, vaan »tekijöitä» ja »argumentteja» hänen oppinsa puolesta. Toisaalta Samuelilla on Valveesta poiketen liioiteltu käsitys ihmisen yksilöllisyydestä, joka itse asiassa sulkee pois kaiken yhteistoiminnan. Tarkkaillessaan kirjoihin uppoutunutta Valveetta hän on taipuvainen tästä ajattelemaan, että tämä on jo eristäytynyt tavallisesta työläisympäristöstä ja että ilmaus »me työläiset» kuulostaa hänen huulillaan jo keinotekoiselta. Keskustellessaan Valveen kanssa Samuel hyvin pian joutuu samoinajattelevan sijasta vastaväittäjäksi. Valve asettaa hänen vastattavakseen kysymyksiä jyrkästi ja yksiselitteisesti, ja Samuelin on pakko avoimesti tunnustaa, ettei hän usko vallankumoukseen. Keskustelukumppanin maksimalismi tuntuu hänestä suorastaan yhteiskunnallisesti vaaralliselta, hän alkaa asettaa etusijalle kompromissiratkaisut, vaikka onkin tietoinen niiden moraalista heikkoudesta. Tuomiolta individualismille ja puolinaisuudelle kuulostavat Samuelin mielestä Valveen sanat heidän väittelyssään: »Mutta sinulle haluan nyt kerta kaikkiaan sanoa suorat sanat: Sinä olet kuin tiili, joka ei sovi mihinkään ihmisten yhteiseen rakennukseen, sinä et ole porvari etkä myöskään sosialisti. Sinussa on myhkyrä tännepäin ja toinen tuonnepäin. Jos sinä olisit niin suuri tiili, että sinusta yksin tein tulisi jotakin, en puhuisi mitään, mutta sitäkin sinä et ole. Ja nyt sinä olet vain murarien tiellä.» (II, 217).

Kerronan myötä Samuelin individualistisen psykologian piirteet voimistuvat, kaikki järjestäytynyt liike merkitsee hänelle vain »marssimista komennon mukaan», mutta myös »sivullisen» asema masentaa häntä, hän vertaa itseään puun kuivuneeseen oksaan ja hänestä tuntuu, kuin hänen tunteensa menettäisivät aitoutensa, että hän ei kykene enää oikealla tavalla sen enempää rakastamaan kuin vihaamaan (II, 291). Elämän taakka osoittautuu liialliseksi myös Valveelle, joka vankilatuomion jälkeen on kuolemansairas ja murtunut. Kuolemaansa edeltävässä keskustelussa Samuelin kans-

sa hän ei enää puhu yhteiskunnallisista liikkeistä eikä taistelusta, vaan »biologisen välttämättömyyden» laista elämän tärkeimpänä liikkeelle panevana voimana (II, 302). Myös Samuel romaanin epilogissa pohdiskelee sitä, että elämällä luonnollisessa ja ylimmässä merkityksessään on »tieto tarkoituksestaan» ja että se toteuttaa itse itseään (II, 312).

Paitsi romaanissa myös Pekkasen muusika tuotannossa voidaan havaita suhtautumista elämään ikään kuin kahdella tasolla. Sen arkipäivän ihmiselon rinnalla, johon liittyy lukuisia vastuksia ja puutteita, proosallisia huolia ja aineellisia laskelmia ja joka saattaa näyttää sietämättömän yksitoikkoiselta ja mitättömältä, on toinenkin, salaperäinen ja arkipäivältä salattu mahtava elämänvirta, joka pyrkii eteenpäin vain sen yksin tuntemaan päämäärään. Tästä johtuen arvostelijat ovat eri tarkoituksissa useaan otteeseen osoittaneet Pekkasen tuotannolle ominaista arkipäiväisen ja metafysisen, sosiaalialyyttisen ja irrationaalisen aineksen yhdistelmää. Tällainen kaksijakoinen tendenssi oli havaittavissa jo Pekkasen varhaistuotannossa ja se säilyi jatkossakin, vaikka painotukset muuttuivat.

1930-luvun alkupuoliskolla Pekkanen osoitti tiettyä yhteiskunnalliskirjallista aktiivisuutta. **Tehtaan varjossa** -romaanin menestys edisti Pekkasen suunnitelmia ryhtyä ammattikirjailijaksi. Hän jätti sepäntyönsä ja muutti Kotkasta Helsinkiin. Hän sai enemmän mahdollisuuksia avustaa aikakauslehtiä ja osoitti jonkinlaista kiinnostusta aluksi myös vasemmistolaisia **Tulenkantajia** ja **Kirjallisuuslehteä** kohtaan, vaikka ei solminutkaan niiden kanssa keskeisiä suhteita.

Pekkanen koetti ylittää puhtaasti työläisteeman rajat ja kirjoitti romaanin **Kauppiainden lapset** (1934), jossa hän kuvasi terävän kriittisesti pikkuporvarillista elämää ja psykologiaa. Eräänlaisena paljastajana ja arvostelijana romaanissa esiintyy tohtori Lehtinen, joka itsekin on pikkuporvarillisen konformismin uhri. Kuten monet muutkin Pekkasen henkilöt Lehtinenkin on »väliinputoajia» ja »puolinaisia». Hän on syntynyt ja kasvanut

työläisperheessä, saanut koulusivistystä ja murtautunut »keskiluokkiin». Työläisympäristöstä hän on tavallaan irtaantunut, mutta ei niin paljon, että hänestä olisi tullut »rehellinen porvari» sekä luonnoltaan että vakaumuksiltaan. Työläisympäristö on opettanut hänet vihaamaan valheellisuutta, ja erityisesti häntä ahdistaa oman asemansa valheellisuus. Lääkärinä hän käy köyhälistökortteleissa ja tietää, että potilaiden kliinisten sairauksien ohella on olemassa yhteiskunnan sosiaalisia sairauksia; raporteissaan hän kuitenkin vain varovasti vihjaa niihin rohkene-matta esittää päättäväistä vastalauseita virkansa menettämisen pelosta. Ilkeää valheellisuuden ja pelkuruuden tunnetta vain tehostavat yritykset elää »kulttuuri-ihmisen» vakioiden mukaan, ostella tauluja ja lukea filosofisia kirjoja päästäkseen edes hetkeksi eroon suoranaista elämänympäristöstään. Hänen tyytymättömyyteensä on syvällisempikin syy — häneltä puuttuu rakentavaa yleistä maailmankatsomusta, yleistä ideaa, elämän pääperiaatetta. »Sillä katsokaas, ennen kuin miehestä voisi tulla jotakin, sano-kaamme täydellinen, eheä persoonallisuus, täytyisi hänellä olla niin sanottu elämäntae. Toisin sanoen hänen tulisi käsittää elämä tietyllä tavalla ja sitten tehdä kaikkensa saadakseen ympäristön-sä taipumaan sen mukaiseksi. Minä olen aina yrittänyt päinvastaista, se on mu-kautua ympäristöni mukaiseksi. Ja olen epäonnistunut. Näennäisesti olen tosin saavuttanut jonkinlaisen aseman kans-saihmisteni joukossa, vieläpä mielenrau-hankin. Todellisuudessa se kuitenkin on ollut eräänlaista pinnalla pysyttelemistä, ajelehtimista vailla tiettyä tarkoitusta. On puuttunut juuri tuo elämänaate.» (II, 440).

Vaikka Pekkasen tuotannosta puuttu-kin yleismaailmankatsomuksellista sel-keyttä — ja tämä koskee paitsi päähenkilöä myös kirjailijaa itseään,— niin sen terävä yhteiskuntakriittinen suuntaus säy-lyi silti 30-luvullakin. Raoul Palmgren oli oikeassa luonnehdittuaan **Kauppiaiden lapsia** senaikaisen suomalaisen kirjallisuuden selvimmäksi pikkuporvarillisuuden paljastukseksi. Pekkasta auttoi tutustumi-

nen marxilaiseen yhteiskuntakritiikkiin, hän kirjoitti.³

1930-luvulla Pekkanen kirjoitti myös muutamia näytelmiä. Temperamentiltaan ja lahjakkuutensa laadun puolesta hän ei pitänyt itseään »synnynnäisenä näytelmäkirjailijana», mutta hän rakasti teatteria katsojana ja myöhemmin myös näytelmien kirjoittajana. Lisäksi »katsojan harrastelijamainen» suhtautuminen näytelmäkirjallisuuteen auttoi häntä hänen omien sanojensa mukaan jopa vapaamin kokeilemaan tässä lajissa kuin proo-sassa (VII, 33—34). Varhaiset näytelmänsä **Sisarukset** (1933) ja **Takaisin Aus-traliaan** (1936) hän kirjoitti vielä naturalis-tisen teatterin perinteihin nojautuen, mut-ta myöhemmin hän alkoi tietoisesti loito-ta niistä pyrkien yhdistämään sosiaali-draaman ja symboliikan elementit. Tässä hengessä hän kokeili näytelmällään **Rak-kaus ja raha** (1937) ja varsinkin näytel-mällään **Demoni** (1939). Näytelmäkirjaili-jana hän sai vaikutteita Ibseniltä ja Shawlta.

Pääteoksenaan 30-luvulla Pekkanen piti romaania **Isänmaan ranta** (1937), johon hän kirjoitti jatkonkin — **Ne menneet vuodet** (1940). Jo sodan jälkeen kirjaili-ja yhdisti pienin lisäyksin nämä kaksi osaa ja julkaisi ne yhteisotsikolla **Juma-lan mylyt** (1946).

Isänmaan ranta on romaani tehdastyö-läisten lakosta (kuvaukset antavat ai-heen olettaa, että se tapahtuu Kotkassa). Samalla romaani käsittää monia suomalai-sen elämän puolia 1920- ja 30-luvulla. Kommenteissaan romaaniin Pekkanen tähdensi, että hän oli halunnut romaani-muodossa sanoa jotakin olennaista suoma-laisesta yhteiskunnasta kokonaisuudes-saan, luokkien välisistä suhteista, talou-dellisista, poliittisista, historiallisista ja psykologisista tekijöistä, jotka yhteensä johtivat yhteiskunnan sisäisen taistelun kärjistymiseen ja oikeistoradikaalien ja vasemmistoradikaalien väliseen jyrkkään vastakkainoloon.⁴ Lakko on romaanissa keskeinen solmu, jossa kiristyvät yhteis-kunnallisten, perhe- ja sukulaisuus- sekä henkilökohtaisten suhteiden langat eri luokkien ja kerrostumien edustajien vä-lillä: työläisten, teollisuuspohattojen, ta-

lonpoikien ja sivistyneistön. Lakon kaltaisessa rajussa selkkaustilanteessa työväenliikkeen sisäiset erimielisyydet ja luokkien väliset ristiriidat paljastuvat jyrkemmin, luonteet ja kokonaiset ihmiskohdatolot piirtyvät selkeämmin.

Tietenkin Pekkaneen tässäkin romaanissa pysyy yleensä ottaen täysin liberaaliväriitteisenä humanistina (jotkut kriitikot luonnehtivat häntä »angloskandinaaviseksi» liberaaliksi). Romanin toissijaiset vasemmistoradikaalit henkilöt (kommunisti Kiiski, nuori ammattiyhdistyksen sihteeri Huftunen) on kuvattu tosin jossakin määrin myötätuntoisesti heidän vaikeaan kohtaloonsa suhtautuen, mutta silti kriittisesti. Teoksen päähenkilöksi (ja kirjailijan tunnustaman mukaan läheisimmäksi luonteeksi koko hänen tuotannossaan) muodostuu sosialidemokraatti Helminen, jo keski-ikäinen metallityöläinen, lakkokomitean johtajia, maltillinen ja varovainen, mutta rehellinen ja johdonmukainen yhteisiä päätöksiä toteutettaessa. Helmissessä korostetaan tasapainoista harkintaa, sisäistä omanarvontuntoa ja vastuuta tovereista, valmiutta yhteistyöhön muidenkin vakaumusten edustajiin, mikäli yhteiset edut niin vaativat. Kommunisti Kiiskan kanssa (lakkokomitean toinen johtaja) Helminen kiistelee usein, mutta pitää kiinni toverillisista suhteista; myöhemmin (kertomuksen toisessa osassa, romaanissa **Ne menneet vuodet**) Helminen auttaa Kiiskeä vaikeassa tilanteessa laittomasti poistumaan maasta ja siirtymään Neuvostoliittoon ja saa itse surmansa fasisistien ääriainesten luodista. Vanhojen tovereiden jäähyväiskohtaus aiheuttaa sekini heidän välillään kiistan, sillä Kiiski moittii Helmistä poliittisesta pehmoilusta ja kaunosieluisuudesta. »Minusta tuntuu... että sinä näet kapitalismin tulevaisuuden parempana kuin kapitalistit itse.» (III, 337).

Aikakauden erityispiirteiden samoin kuin Pekkaneen tuotannon erityisen sävyn kannalta on kuvaavaa se, että lakko päättyy työläisten tappioon. Turvautumalla rangaistusluontoisein erottamisiin, hankkimalla lakonrikkureita ja hillittömällä parjauksen kampanjalla, jolla »yleinen mielipide» pyritään kääntämään työläisiä

vastaan, tehtaan omistajien onnistuu murtaa lakko ja riistää rohkeus osalta siihen osallistuneita. Maassa vallitseva yleinen poliittinen ilmapiiri pahentaa entisestäänkin tilannetta, ja yksi lakkolaisista sanookin katkerasti: »Minä olin toivonut näkeväni ennen kuolemani työväestön suuren nousun, mutta nyt minun pitikin nähdä tämä tappion kuilu.» (III, 239).

Mutta kaikesta huolimatta tämä ei vielä merkitse tappiomielialaa. Ei, taistelu jatkuu, työväenliikettä ei tuhota — tämä ajatus muodostuu hyvin yleisesti ilmaistuna (jos irrottaudutaan taistelun tavoitteita ja menetelmiä koskevista erimielisyyksistä) Pekkaneella eräänlaiseksi ehdotomaksi selviöksi, ja sitkeimmin sitä puolustaa juuri Helminen. Mutta varauksen hän esittää: »Tärkeintä ei ole, vaikka pintapuolisesti ajattelevat niin luulevat, että liikkeemme menestyy, vaan se, että ihmiset edistyvät.» (III, 196). Toisin sanoen etualalla on työläisten moraalinen, henkinen, yleissivistyksellinen kehitys yksilöinä ja persoonallisuuksina eivätkä yhteiskunnalliset ja poliittiset tavoitteet ja taistelun päämäärät. Tietenkään henkistä kehitystä ei tule jättää pois laskeista, mutta Helminen pohdiskeluissa jää epämääräiseksi juuri luokkataistelun yhteiskunnallisen sisältö. Silti sen reaalinen logiikka on sellainen, että lakko (joka puhkeaa alunperin »rajoitetuista» taloudellisista syistä) kehittyy yhteiskuntaa raaitelevien poliittisten intohimojen kentässä. Voidaan huomauttaa, että verrattuna romaaniin **Tehtaan varjossa** romaanissa **Isänmaan ranta** on moraaliset painotukset asetettu selkeämmin, mitä edistää yhteiskunnallisen selkkauksen rajuuskin. Lakkojohtajana Helminen tuntee vain halveksivaa sääliä niitä työläisiä kohtaan, jotka eivät rohkene yhtyä lakkoon. Perhe- ja sukulaisuussuhteet katkeavat, oma poika etäännyttävästi Helmisestä, koska ei jaa tämän vakaumuksia. Helminen vaimon veli, maanviljelijä Harald Hellgren ja hänen Arvi-poikansa joutuvat työläisiin kohdistuvan vihan sokaisemina fasistimielisten mielialojen uhreiksi ja ryhtyvät lakonmurtaajiksi. Pantakoon merkille se seikka, että lakkoilevat työläiset ovat aseettomia, mutta rikkurit uh-

kaavat heitä aseilla ja ovat valmiit tekemään heistä selvää.

Romaanissa **Tehtaan varjossa** Samuel Oino viehättyi ivallisesti kommentoimaan laillisen työväenliikkeen rappiota laman aikana, mutta se oli »outsiderin» ironiaa, sillä mihinkään järjestäytyneeseen taisteluun hän ei osallistunut. Sellaisia »outsidereita» on myös **Isänmaan rannassa** — erilaisista piireistä ja erivivahteisia. Muusiikkipettaja Halme edustaa pikkuporvarillisia boheemeja. Hän on pettynyt kaikkeen eikä etsi enää mitään, vaan tyytyy kyynisiin paradokseihin. Nuori Erkki Honkapää on rikkaan teollisuuspuhujan, lakkoilevien tehtaiden johtajan poika. Hän on lukenut kosolti vasemmistolaista sosiologista kirjallisuutta, josta hänelle on tullut tutuksi luokkien välinen eriarvoisuus. Sitä paitsi häntä painostaa kotonaan vallitseva valheen ilmapiiri. Johtaja Honkapää, hänen isänsä, on tyypillinen suomalainen äkkirikastunut grynderi, joka soveltaa tuotannon organisaatioon uusimpia »amerikkalaisia aatteita». Hän on syntyperäinen suomalainen ja ilmeisesti vähävaraisesta perheestä, alemmista yhteiskuntaluokista (muissa Pekkasen romaaneissa grynderit ovat rikkaita ulkomaalaisia). Honkapäästä rikotaan, että hän oli aikoinaan ollut varaton nuori insinööri vailla suhteita, mutta että hänellä oli ollut hyvin kunnianhimoiset aikeet. Sitten hän meni naimisiin päällikkönsä tyttären kanssa, joka kuului varakkaisiin ruotsalaispiireihin. Tämän tuloksena hänen yhteiskunnallinen asemansa muuttui jyrkästi. Uuden asemansa ylläpitämiseksi hän on joutunut tekemään useita muutoksia omassa elämässään, eräässä mielessä luomaan nahkansa. Hänen poikansa Erkki pohtii ihmetellen sitä, että hän tuntee sukuaan vain äidin puolelta. Tämän suvun piiriin päässyt isä on yksinkertaisesti pyyhkinyt pois elämästään oman menneisyytensä ja kaikki muistutukset siitä. Poika lähtee kotoaan ja yrittää elää rahvaanomaisemmin. Hänelle se on henkilökohtaisen etiikan kysymys, vieläpä niin henkilökohtaisen, että siihen ei kerta kaikkiaan kuulu minkäänlaista yhteiskunnallista kollektiivisuutta, päättelee Erkki. Osallistuessaan kollektiiviseen taisteluun

ihminen siltä kannalta katsoen jo väistää puhtaasti henkilökohtaisen vastuun teoitteaan ja sysää moraaliset huolet »aatteen hartioille» (III, 219). Erkki Honkapää ystävyyty Yrjö Helmisen kanssa; kapitalistiperheen »outsider» löytää sukulaisielun työläisympäristön »outsiderista». Mutta ystävyys ei kestä koetuksia, ja kertomuksen toisessa osassa heidän tiensä eroavatkin (myös juonellisesti).

Näistä kahdesta kodittomasta henkilöstä ja heidän »ulkopuolisuutensa» kestämättömyydestä kuvastuivat omalla tavallaan kirjailijan oman maailmankatsomuksen kriisi-ilmiot 1930-luvun lopulla. Hänen oma »väliinputoajan» asenteensa osoittautui kaksijakoiseksi silloisessa aatteelliskirjallisessa taistelussa, ja häntä arvosteltiin niin oikealta kuin vasemmalta. Hän joutui kahden tulen väliin. Kuten K. Ahti todistaa, eräät porvarilliset kriitikot pitivät Pekasta »vasemmistoidelogian» julistajana, kun taas vasemmistoradikaalien leirissä häneen suhtauduttiin kuin »luopioon». ⁵ Pekkanen alkoi epäillä tuotantonsa tarpeellisuutta, ahdistusta aiheuttivat myös heikentynyt terveys ja taloudelliset vaikeudet. Pekkasen kirjojen julkaisija, suuri porvarillinen kustantamo WSOY painosti häntä ideologisiin myönnetyksiin, mistä todistaa **Isänmaan rannan** jatkon **Ne menneet vuodet** julkaisemiseen liittyvä tarina. Maaliskuussa 1939 kustantamo hylkäsi romaanin käsikirjoituksen ja ehdotti, että kirjailija muokkaisi sitä. Ja vaikka alkuperäinen käsikirjoitus ei ole säilynyt, kustantamon kirjeestä käy selville, että 30-luvun taistelua ei ollut muka kuvattu riittävän »objektiivisesti» ja »intohimottomasti». Kirjailijaa moitittiin »liiallisista» sympatioista vasemmistoa ja antipatioista äärioikeistoa ja lapualaisfasisteja kohtaan. Jälkimmäisten terroritekojen kuvauksia ehdotettiin supistettaviksi. Vastauskirjeessään Pekkanen torjui nämä moitteet, ja käsikirjoitus pantiin joksikin aikaa syrjään. K. Ahti olettaa, että jos Pekkanen olisi pysynyt loppuun asti taipumattomana, häntä olisi uhanut suomalainen kustannusboikotti kuin mitä sovellettiin aikoinaan Haanpään suhteen. Mutta Pekkanen suostui myöhemmin myön-

nytyksiin, mikä tapahtui jo talvisodan 1939—40 jälkeen (jolloin hänkin kuului liikekannallepanon piiriin, vaikka ei terveydentilansa vuoksi sotatoimiin osallistunutkaan). Muokatessaan uuteen uskoon romaaniaan kirjailija kyllästi sen merkittävässä määrin niillä tunnelmilla, jotka vallitsivat Suomessa sodan aikana, eikä se ollut teokselle eduksi. Kustannetussa muunnelmassa sotaa itseään ei kuvata, vaan ainoastaan sen lähestymistä. Romaanin henkilöt virittäytyvät ja valmistautuvat siihen henkisesti, minkä kirjailija esittää sen huonokaikuisen »kansallisen yhtenäisyyden» hengessä, jota porvarillinen propaganda tuolloin hoki.

Pekkasen muista 30-luvun lopun teoksista mainittakoon novellikokoelma **Levottomuus** (1938) ja pienoisromaanin **Musta hurmio** (1939). Toisin kuin varhaisemmassa romaanissa **Ihmisten kevät** (1935), jossa kerrotaan kahden työttömän rakkaudesta tiukan realistiseen sävyyn, **Musta hurmio**, joka niin ikään on rakkausaiheinen, on kirjoitettu enemmän fiktiiviseen, tyyliä romanttiseen, puollittain legendan tai muistelmaan muotoon. Oikeastaan se »rikollisen rakkauden» dramaattinen tarina, joka tapahtui saarella ja myllersi sen asujainten hiljaisen elämän, jatkaa elämänsä heidän muistonsaan nimenomaan jonkinlaisena legendana, kun arkipäivän tapahtumat ovat jo unohtuneet. Jotkut tutkijat⁶ erottavat romaanin moniselitteisestä vertauskuvallisesta sisällöstä enemmänkin taiteilijan draaman kuin rakkauden murhenäytelmän. Puutarhuri Joel on taiteilijaluonne, hänen pyrkimyksensä kauneuteen ja koko hänen elämäntapansa sopii huonosti proosallisen arkipäivän puitteisiin ja laskelmoivaan käytännöllisyyteen. Romaanissa tuntui D. H. Lawrence'n proosan vaikutus, hänestähän 30-luvulla paljon kiisteltiin (sodan jälkeen Pekkanen julkaisi artikkelin ja arvostelun Lawrencesta).

Toisen maailmansodan vuodet olivat Pekkaselle taiteellisen laman aikaa.⁷ Tärkeimpiä syitä siihen oli se, että hänen liberaalis-pasifistinen humanisminsa ei kestänyt puolivirallisen porvarillisen propagandan painostusta, se ei jaksanut pitää puoliaan, jolloin propagandan tiukat

kehukset kahlehtivat hänen lahjansa. Sovitavuosina hän kirjoitti essee-, muistelma- ja mietelmäkokoelman **Ajan kasvot** (1942), »urheiluromaanin» **Tie Eedeniin** (1942) ja romaanin **Hämärtyvä horisontti** (1944), jotka eivät kuulu hänen parhaisiin teoksiinsa.

Kirjailija alkoi saada entistä luovaa voimaansa takaisin sodanjälkeisissä kirjoissaan, joista mainittakoon novellikokoelma **Elämän ja kuoleman pidot** (1945) ja hänen ainoa maaseutuaiheinen romaaninsa **Nuorin veli** (1946). Vuosikausia Pekkanen kirjoitti historianaiheista romaanisarjaa 1860- ja 1870-luvuilta, mutta se jäi keskeneräiseksi. Sen ilmentyneet kolme osaa ovat **Aamuhämärä** (1948), **Toverukset** (1948) sekä **Voittajat ja voitettut** (1952). Arvostelijat nimittävät tätä trilogiaa tavallisesti Kotka-epokseksi, koska siinä kerrotaan tuon kaupungin teollisen kehityksen varhaisvaiheista. Se on kronikanluonteinen juonromaani, joka kuvaa seikkaperäisesti kohdeaikaa, silloisia yhteiskuntaoloja ja työläisten elämää. Kaikissa kolmessa osassa on yhteisenä aiheena Pekka-nimisen maalaispojan kohtalo, kun hän joutuu uuteen ympäristöön ja kohtaa uusia ihmisiä. Romaanissa on myös viihteellisen seikkailukirjan aineksia.

Pekkasen tuotannossa voi erottaa erilaisia tyyli- ja sisältömuutoksia, joissa painotukset osuvat pääasiallisesti milloin yhteiskunta-analyysiin tavoitteisiin, milloin psykologiaan (hänen viimeisiä psykologisen tason teoksiaan oli kuuden novellin muodostama kokoelma **Mies ja punapartaiset herrat** (1950)). Hänen proosassaan on myös eräitä yleisiä ja pysyviä tunnusmerkkejä. Hänen tyyliinsä on melko rationalistinen, kieli korostetun kirjallista. Hän ei milloinkaan turvautunut murteellisuuksiin, slangisanoihin tai edes vapaampaan tiukat kirjalliset normit hylkäävään puhekieleen. Hänen henkilönsä puhuvat yleensä nimenomaan moitteetonta kirjakieltä, jossa ei ole poikkeamia eikä vapauksia. Vuoropuheluissa se alkuun joskus vaikuttaa luonnottomalta, mutta lopulta siihen lakkaa kiinnittämästä huomiota. Pekkanen ei pyrkinytkään »luonnollisuuteen» täydellisen totuudenmukai-

suuden mielessä eikä hän pitänyt sitä pakollisenakaan jok'ikisen kirjailijan tyyliille. Hän selitti tyyliään seuraavalla tavalla: »Puhuvatko henkilöni sellaista kieltä kuin heidän asemassaan olevat henkilöt arkisessa todellisuudessa puhuvat, sanovatko he jonkin asian niin kuin heidänlaisensa henkilöt sen arkielämässään sanovat, reagoivatko he kohdalleen satuviin tapaamisiin ja valinnan mahdollisuuksiin juuri siten, kuin tiedämme heidän niin sanotussa todellisessa elämässä reagoivan, on jo kauan ollut minulle toisarvoista. En ole epäröinyt syrjäyttää näitä seikkoja, milloin kirjalliset päämääräni ovat sitä vaatineet. En käsitä, mitä iloa tai hyötyä on kirjallisuudesta, jonka tarkoituksena on vain kuvata (Pekkasen kursivointi, -kirj. huom.) ihmistä sellaisena kuin hän esiintyy ahtaassa ulkonaisessa todellisuudessa, ellei kuvaus samalla avarra ja syvennä tuon todellisuuden piiriä ja valaise sitä joltakin uudelta näkökulmalta käsin. Ihmishahmojani kuvatessani olenkin pitänyt tärkeämpänä tutkia niitä pintaa syvemmällä olevia sielullisia ja sosiaalisia tekijöitä, jotka määräävät heidän olemuksensa laadun, heidän käyttäytymisensä sävyn, heidän tietoisten ja tiedottomien pyrkimys-

tensä suunnan, kuin kopioida heidän olemuksensa ulkonaisia tuntomerkkejä.» (VII, 30).

Pekkasen rationalistisella tyyllillä on ilmeisesti omat valo- ja varjopuolensa. Kritiikki totesi aikoinaan syystä, että rationalistisuus on johtanut hänen proosansa joltaiseenkin emotionaaliseen pidättyväisyyteen, dramaattisen jännitteen puuttumiseen näennäisesti mitä kireimmissä tilanteissa. Mikään erityisen suosittu ja luettu kirjailija Pekkanen ei koskaan ollut, silti yhteiskunnallisena realistina hänellä on oma paikka merkittävien suomalaisten 1900-luvun prosaistien joukossa.

¹ Tekstisitaatit viittaavat Toivo Pekkasen Teoksiin I—VII, Porvoo 1957—58.

² Ahti K., Toivo Pekkasen kirjailijantie I. Porvoo 1967, s. 42.

³ Palmgren R., Kapinalliset kynät II. Juva 1984, s. 55.

⁴ Ahti K., Toivo Pekkasen kirjailijantie I, s. 229—230.

⁵ Item, s. 304.

⁶ Rojola L., Toivo Pekkasen Mustan hurmion rakenteellinen symboliikka.—Sananjalka 26, Turku 1984, s. 153—164.

⁷ Näin toteaa Kai Laitinen teoksessa Suomen kirjallisuus V. Keuruu 1965, s. 422.